

Apáczai Csere János könyvtárának töredéke. Az elmúlt századokból vajmi kevés könyvgyűjtőt tartunk nyilván, pedig minden iskolát járt ifjúnak kétség-telenül kellett, hogy kisebb-nagyobb könyvtára legyen. Különösen igaz ez a külföldi akadémiákra bujdosott diákokkal kapcsolatosan. Anyagi javaik szerint közülük nem egy százakat is költött könyvvásárlásra. Ha a külső országokbeli egyetemek tanulóinak névsorából kiírjuk a magyarországi és erdélyi tanulók nevét, e számtalan névvel együtt ugyanannyi magánkönyvtár egykori meglételéről lehetne megemlékeznünk, csak hogy e gyűjtemények sorsa kérészeletű: élete rendes körülmények között a gyűjtő halálával meg is szűnt: részben a mostoha viszonyok, részben a gondatlanság miatt szétkallódott; ma legjobb esetben egy-egy közkönyvtárban találhatjuk meg a pusztulást elkerült egyik-másik kötetet.

A hollandiai akadémiákon tanult APÁCZAI CSERE Jánosról tudjuk, hogy ő sem lehetett valami bőséges anyagi javakkal megáldva, hiszen amint II. RÁKÓCZI György fejedelemnek édesanyjához 1656. január 10-én írott levelében olvassuk: „Apáczaihoz semmi közünk, kegyelmes asszonyom, collegium költségével püspök uram taníttatta”,¹ és mégis az ismeretekre szomjas, jeles tudományú teológiai doktor hihetőleg minden megtakarított pénzeckéjét könyvvásárlásra fordította. Amikor 1653. augusztus 25-én hazaérkezvén — SZÉCHI SERES István sáfárpolgár számadáskönyve szerint —, Kolozsvárról „viszi Apalczai Janos Deakot Enyedigh Czompo Leorincz 3 louon mil(liaria) 5. teszen fl. 1. den. 87. Eodem az portekajat Viszi Fodor Istvan 8 ókrón, teszen fl. 2. den. 50.”,² e portékák között bizonyosan nem egy hordó könyvvel is meg volt rakodva. APÁCZAI ugyanis bár feleségestől érkezett, a messzi földről részben hajón, részben pedig szekérművel utazva, feltételezhetőleg mégis csak a legszükségesebb egyetmást hozta magával, tehát bútorféléket éppen semmit. Ezt bizonyítja az a körülmény is, hogy Kolozsvárra 1656. június 17-én történt visszatértükkor az egyházközség pénzén csináltatott bútorokkal berendezett ház várta az itteni iskolához rendelt új scholamestert.³

Az ekkor készült berendezési tárgyak között volt „1 kön tarto” is, amelyet 2 forint 50 pénzért készített az asztalos.⁴ Ennek a könyvtartónak polcain állott köteteket szeretőnk megismerni, sajnálatos körülmény azonban, hogy csak nagyon kis töredékről lehetséges beszámolnunk.

APÁCZAI könyvtárának köteteiül legelőbb is azokat a műveket sorolom fel, amelyeket az egykorú bejegyzések alapján az ő kétségtelen tulajdonául állapíthattam meg. Hihető, hogy könyveinek legtöbb darabja ahhoz az intézethez került, amelynek maga is tanára volt, s amelyért egészségét s így életét is feláldozta. E könyvek számát azután az évszázadok folyama alatt bekövetkezett elkallódás fogyaszthatta meg.

I. A kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában az egész könyvválomány átkutatása alkalmával került elő az alábbi néhány kötet:

1. ALCMARIANUS. Adr. Meti ALCMARIANI *Arithmeticae Libri Duo: Et Geometriae Libri VI.* Lvgdvni Batavorvm, 1650.

Valószínű, hogy APÁCZAI ennek a könyvnek az alapján tanította a nagyobb számtant, amely — BETHLEN Miklós szerint — azelőtt „a magyar nemzetségben hírrel sem hallatott az arithmetikának négy első speciesén kívül.”⁵

¹ SZILÁGYI Sándor: *A két Rákóczy György családi levelezése.* 499. l.

² *Kolozsvár-városi sáfárpolgárok számadáskönyve,* 1653. 40. l. (A kolozsvári román állami levéltárban.)

³ HERPEI János: *Apáczai Csere János kolozsvári lakozásának ismeretlen részletei.* Páosztortúz. 1925. 260—62. l.

⁴ *Református hártások 1655/56. évi Számadó Regestromok.* 34/B. levél. (A kolozsvári ref. egyházközség levéltárában.)

⁵ *Bethlen Miklós Önéletrása.* II. 231. lapjáról idézi SZILÁGYI Sándor: *Vértanúk a magyar történetből.* 107. l.

APÁCZAI saját tulajdonának megállapításához idézem a címlapra írt egykori feljegyzést: „Andr. P. Portsalmi | post mortem Joh. Apaczii”.

E kötet elülső őrlevelének *A* lapjára kézírással a következő sorok vannak feljegyezve: „Charissimus librorum Stephani | Katona Geleini? | Anno 1653 | Franequerae Frisorum | Imó Sum ex Libris | Matthiae Varadinj, mpria | Anno Dni 1658. Claud.”

2. ALTHUSIUS. Johan ALTHUSI U. J. D. *Politica*. — Herborn, 1625.

ALTHUSIUS János (1557—1638) herborni tanár, majd Emden városi ügyész műveiben a népfenség elvének szószólója; küzdött a boszorkányperek ellen is.⁶

E kötet elülső őrlevelének *A* lapjára kézírással a következő sorok vannak feljegyezve: „Charissimus librorum Stephani | Katona Geleini? | Anno 1653 | Franequerae Frisorum | Imó Sum ex Libris | Matthiae Varadinj, mpria | Anno Dni 1658. Claud.”

Ugyanannak *B* lapján az alábbi kézírást találtam: „Sum ex libris M. Varadj | Ao 1659. Claudiopoli mpria | Qui pro Justino historico, Curtio | & Sallustio cessit Joh. Apacio Claudiop. ao 1659 | Maji 1. | ex donatione Praeceptoris | sui Pauli Tsernatoni post | mortem D. Apaczai. fl. — | Valentini K. Istvandi | & amicor[um] ejus. | Anno 1661 die |”

A címlapon sajátkezű névjelzéssel: „Joh. Apacii | Theol. Doct. | & Prof.”

E kötet azonos azzal a példánnyal, amelyről 1658. december 27-én ifjabb GELEJI KATONA Istvánhoz, régi barátjához intézett levelében maga APÁCZAI számol be. Ugyanis GELEJI „szerelmes gyermeke halálából, sok kárvallásából és mostani szomorúságából származott szomorú állapotjában”-ban szorult anyagi helyzetén valamennyire enyhítendő, könyvtárának vagy legalábbis egy részének eladására határozta el magát. E levél szerint a könyvek közül EUTROPIUST maga APÁCZAI vette meg olyan áron, amilyennél többet nem is lehetne kapni, azonban soraival egyidejűleg ajándékképpen vissza is küldi. „A Socratest Tsernatóni uram vette meg, ítélem egy forintot. Az Althusius egy deáknál vagyok, többet nem tudok.”⁸ E mellé azután egy másik eladásról is van tudomásunk, ugyanis a kollégium APÁCZAI-albumában levő feljegyzés szerint: ugyancsak 1658-ban „Generosus et amplissimus D. Nicolaus Váradi emit Globum Coelestem ac Terrestrem cum Institutione Astronomica de Usu Globorum Gvil. Blaev. (Tallero) Imper(iale) 12.” Ez az ég- és földgömb, a hozzátartozó utasítással együtt hasonlóképpen GELEJI tulajdona volt, amelyet — a ma is meglevő *Institutio* kötési táblájára nyomott super-exlibris szerint — 1652-ben Utrechtben vásárolhatott.⁹ Egészen bizonyos, hogy ezeknek az instrumentumoknak megvételére APÁCZAI beszélte reá a gazdag VÁRADI Miklós kalmárt, az eklézsia főpatrónusát, BETHLEN Miklós nagyapját.

Az előbbi idézetből tehát megállapíthattuk, hogy GELEJI könyvtárának darabjai közül ALTHUSIUST egy VÁRADI Mátyás nevű kolozsvári diák vásárolta meg, APÁCZAI azután 1659. május 1-én övele cserélt, három latin auctort adván érte. Majd az ő halála után CSERNÁTONI Pál kollégiumi lektor tulajdonába jutott. Ugyanez a CSERNÁTONI mint az ifjú BETHLEN Miklós nevelője 1661 májusában tanítványával együtt külföldi akadémiákra indult.¹⁰ Ugyane tájban kellett e könyvnek is újra gazdát cserélnie. BETHLEN Miklós külső országokbeli tanulása közben megemlékezik egy ISTVÁNDI István nevű ifjúról, akinek apja ISTVÁNDI Bálint volt. Ez „Kolozsvárott igen gazdag első református ember, és e veszett tékozló fiú egyetlen egye volt, és az atyám s az én híremért

⁶ DÉZSI Lajos: *Világirodalmi Lexikon*. I. 93. l.

⁷ Ifj. GELEJI KATONA István teljes neve utólag kihúzva.

⁸ SZILÁGYI S.: *Vértanúk*. 141. l.

⁹ HERPEI János: *Néhány adat gr. Bethlen Miklós tanuló-éveiből*. Erdélyi Múzeum. 1938. 295—96. l.

¹⁰ BETHLEN M. I. 271. l.

adta volt inasnak hozzám.”¹¹ Hihető, hogy BETHLEN ITVÁNDI keresztnévében tévedett, hiszen így mosódhatott el emlékezetében többek között a schola egyik tanárának: SIKÓ Jánosnak is keresztnéve Mihállyá.

A kollégium könyvtárában találtam egy másik könyvet is, amely ISTVÁNDI Bálint adományából 1668-ban került a kollégium tulajdonába.¹² Lehetséges, hogy ALTHUSIUS is ezzel együtt jutott az „alma mater” bibliothecájába.

3. APÁCZAI. *Disputatio Theologica Continens Introductionem Ad Philologiam Sacram*, ... | Ventilandum Proponit, Johannes TSERE APATZA Transylvanus. Ultrajecti, 1650.¹³

A címlapra írt kézírás szerint: „Johannis Apacii, post mortem ejus | Andreae Portsalmi.”

E füzet tehát a szerző saját könyvtári példánya volt, amely — halála után — egykori tanára, majd tanártársa tulajdonába jutott. PORCSALMINAK 1681. május 19-én történt elhunytja után szállhatott a kollégiumi könyvtárra.

4. CALEPINUS. Ambrosius CALEPINUS *Passeratii, Sive Lingvarum Novem* *Dictionarium*. Lvgdvni Batavorvm. É. n.

CALEPINUS e kiadása kilenc nyelvű lévén, nem tartozott a szavak magyar jelentésével is bővített kiadás-sorozathoz. Megjelenési ideje a XVII. század közepétája.

Az elülső belső borítólapon olvasható kézírásos bejegyzés szerint: „Constat tal. imp. 2. stif. 20 | Johannis Tsere Apa- | tzaei. Lejdae. | 1651 Maj: | 24.”

A címlapon ugyancsak sajátkezű névmegjelöléssel: „Andr. P. Portsal. Lectori | Ministr. R. Claudiop.”

E szótárt tehát APÁCZAI külföldi bujdosása idején, 1651-ben Leydaban vásárolta. Ára 2 császári tallér és 20 stúiver volt. E bejegyzés új részletet tár fel APÁCZAI külső-országokbeli tartózkodása idejéből. Ugyanis a harderwýki akadémia anyakönyve azt bizonyítja, hogy — Utrechtből átjőve — 1651. április 3-án itt iratkozott be továbbtanulás céljából.¹⁴ Majd április 22-én ugyanitt tartotta teológiai doktorátusi vitatkozását.¹⁵ E két adat alapján úgy tudtuk, hogy 1653 nyarán való hazatéréséig állandóan e városka egyetemén tartózkodott, ámde — amiként a fenti sajátkezű írása tanúsítja — egy hónappal doktorrá avatása után, vagyis május 24-én már Leydaban vásárolt könyvet, ennek pedig azt kell jelentenie, hogy 1648–49. évi leydai tartózkodása után ismét csak visszatért e jeles akadémiára, ahol azután netalán egészen 1651. szeptember 30-án Utrechtnben tartott esküvője tájáig¹⁶ hallgatta tovább az itteni kiváló professzorok előadásait.

APÁCZAI e könyvének sorsára a következő megállapításokat tehetjük. PORCSALMI PAP András 1642-től 1667-ig volt a kolozsvári iskola lektora, miközben APÁCZAINAK — mint diáknak — tanára, az 1656–59. esztendőkbén pedig tanártársa. Bár külső-országokbeli akadémiákon soha sem járt, s csak a gyulafehérvári academicum collegiumot végezte, kiváló képességeiért a hálás tanítvány nagyra becsülte és tisztelte. Bár a kollégiumban rendes professzorrá soha nem lehetett, jeles tulajdonságaiért azonban a kolozsvári egyházközség — az általános szokás ellenére — 1667-ben mégis második

¹¹ I. h. I. 335–36. 1.

¹² A kollégiumi könyvtár K. 10. jelzésű kötete.

¹³ *Régi Magyar Könyvtár*. III. 1756. sz.

¹⁴ ZOVÁNYI Jenő: *A harderwýki egyetem magyarországi hallgatói*. Irodört. Közl. 1891. 433. 1.

¹⁵ *RMK*. III. 1773. sz.

¹⁶ GYALUI Farkas: *Apáczaei Cseri János életrajzához és műveinek bibliográfiájához*. 8. 1.

papjául választotta meg; majd KOVÁSZNAI Péter püspök 1673-ban történt halálával megürült első papi tisztségbe lépve elő, egyúttal a kolozs-kalotai esperességet is elnyerte. Képzett, okos fő volt, aki egész életén keresztül gyarapította könyvtárát, így váltotta magához a korán elhunyt APÁCZAI könyvtárának tekintélyes részét is. 1681-ben mint pap nyugalomba vonult, pihenést azonban nem sokáig élvezhetett, mivel május 19-én már el is távozott az élők sorából.¹⁷ Könyvtárát — úgy látszik — a kollégiumnak hagyományozta. Ekkor juthatott ez a kötet is egykori scholájának könyvtárába.

5. FARKAS. *Problemata Aliquot Ad Politiam Ecclesiasticam De Scholis*. Qvae . . . proponit Jacobus FARKAS, Alistalinus Pannonio-Ungarus. Ultrajecti, 1652.¹⁸

A címlapra írt kézírással találjuk: „Apatzai Jano . . .” A hiányzó néhány betűt a könyv bekötésekor a könyvkötő levágta. Kiegészítése: „. . . sé” vagy „. . . snak” lehetett. Ugyanez a név egykorú, de nem APÁCZAI kezeirésa, s minthogy e füzet a szerzőtől felajánlott tiszteletpéldány lévén, bizonyosan ő írta reája a megtisztelt barát nevét.

6. GALENUS. FAAHNOY. A. GALENI *Librorum Pars Prima*. Venetiis, 1525.

A címlapra írt kézírással van feljegyezve: Emericus Sulyok | Collegij Soctis Jesv Claudiop. 1604.¹⁹ | Dono dedit rndus & clarissimus D. Johannes M. | Enyedi, v. D. in Eccl. Gyaluiensi Minister etc. Jo- | hanni Chierj Apacio Theol. Doctori & Profess. | Ao 1658 Nov. 9. Claudiopoli | Ejusdem Relicta dono dedit Scholae Claud. | Reformat. Anno D. 1660. die 20 Febr.”

E bejegyzést APÁCZAIRÓL írott tanulmányában SZILÁGYI Sándor is idézi,²⁰ a kiváló tudós közlésébe azonban sok hiba csúszott bele.

Az idézetből megállapíthatólag tehát e munkát, amely egykor a kolozsvári jezsuiták nevezetes kollégiumáé volt, ENYEDI M. János gyalui református pap 1658. november 9-én Kolozsvárt ajándékozta APÁCZAI CSERE János teológiai doktornak és professzornak. Az ő halála után — bizonyosan végső akarata következtében — özvegye már 1660. február 20-án a kollégiumnak adományozta.

7. JUNIUS, FRANCISCUS: *ΠΡΩΤΟΚΤΙΣΙΑ, Seu Creationis . . . Historia*. Basel [?], 1589.

A címlapra írt sajátkezű tulajdonos-megjelölést olvashatunk: „Joh. Apacii | emptus Oct. 25 | 1658. Claud.” utána folytatólagosan, de más kezeirésával: „post | Scholae Orthod. Claudiopolit”.

Már csak e bejegyzés is bizonyítja, hogy APÁCZAI hazatérése után sem szűnt meg könyvtárát újabb és újabb könyvvásárlásokkal is gyarapítani. Hihető, hogy e munkát valamelyik külföldről hazatért ifjútól vásárolta, minthogy az idézettekén kívül semmi több tulajdonos-megnevezés sincsen e könyvben, tehát az elsődleges tulajdonosnak is elsődleges vásárlása volt. Ugyanez a kijelentésünk bizonyíték amellet is, hogy e mű is közvetlenül APÁCZAI elhunytja után került a kollégium tulajdonába.

8. KEPPLER. JOANNIS KEPPLERI *Harmonices Mundi Libri V*. Linz, 1619.

KEPPLER e munkájában a bolygók periódusai és a távolságok közti összefüggést fejtegeti. Ez a kiadás különben e műnek első megjelentetése.²¹ BETHLEN Miklós APÁCZAI tanítási módszeréről szólva, adja tudtunkra, hogy „fogja a Virgilius Georgicáját, azt kezdi fordíttatni magyarrá a poétákkal, és annak alkalmatosságával physikát, astrono-

¹⁷ Temetési kártája a kolozsvári Farkas utcai templomban.

¹⁸ *RMK*. III. 1814. sz.

¹⁹ Ez a sor ki van húzva.

²⁰ SZILÁGYI S.: *Vértanúk*. 101. l.

²¹ DÉZSI Lajos: *Világirodalmi Lexikon*. II. 1023. l.

miát, geographiát kezd tanítani, úgy hogy egyszer azt az ő Georgicáját írni s tanulni kezdik a theológiára s philosophiára járók is.”²² KEPLER e munkája is bizonyítja, hogy APÁCZAI tanításának anyagához való ismereteket közvetlenül az alapvető munkákból merítette, így tehát tanítványainak tartott magyarázata is alaposabb, közvetlenebb s a kor színvonalán állóbb lehetett az egykori tanítók módszerénél, amely rendszerint rég elavult munkák szövegének elismételgetésében merült ki.

E könyv címlapján három külön névalírást találunk: „Ex Libris — Blasii Kamuthj | Joh. Chierj Apacii | Andr. Portsalmi | 1660”.

E nevek elseje szentlászlai KAMUTHI Balázs Doboka megyei főispán, fejedelmi tanácsos személyét jelöli, aki 1628-ban Drágon halt meg, felesége ZELLER Ferenc kolozsvári kereskedő Angaleta nevű leánya vala.²³ Kolozsvári rokonságuk révén kerülhetett ez a könyv APÁCZAI tulajdonába, az ő halála után pedig közvetlenül jutott PORCSALMI könyvtárába. Hihető, hogy a fiatalon özvegyen és valóban árván maradt van der MAET Aletta urának korai halála miatt teljesen pénz nélkül szűkölködve, szép könyvtárunk kötetek eladásából kísérelt meg egynehány forintot összeszedgetni. Így tehát ez a könyv is vásárlás útján kerülhetett PORCSALMIHOZ, az ő könyvtárából azután 1681-ben bekövetkezett halála után szállott a kollégiumra.

9. ZVINGERUS, Teodor: *Methodus Rustica Catonis Atq. Varronis.* (Basel, é. n.) — Ez a munka M. Porcius CATO: *De agricultura* és M. Terentius VARRO: *Rerum rusticarum libri III.* művében kifejtett módszer alapján tárgyalja a földművelést.

E könyv címlapján is három különböző tulajdonosnevet látunk:

„Joh. Chierj Apacii | Mich. Ascanj | Est Thomae Chjere de Apacza.”

Az időbeli sorrend bizonyosan ASCANIUSSAL kezdődik. Második tulajdonos a mi APÁCZAINK. E könyv megszerzésének módját megállapítanom nem sikerült. APÁCZAI professzortól azután hihetőleg még életében a világi pályára készül Tamás nevű testvéröccséhez került. Netalán mint iskolai tankönyvet használta. E Tamásról, mint iskola-társáról, BETHLEN Miklós is megemlékezik, megmondva azt is, hogy Hunyad megyében telepedve le, végül is „szép állapotra ment”,²⁴ vagyis török portai követséget is töltött be APAFI idejében. Ez a könyv azután hogyan jutott vissza Kolozsvárra, a bejegyzések nem árulják el, lehetséges azonban, hogy innen el se vitte, hanem az iskolából való kibúcsúzása után megint csak a bátyjánál hagyta.

A kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában mindössze csak ez a kilenc olyan könyv van, amelynek bejegyzései kétségtelenül bizonyítják, hogy egykor APÁCZAI saját tulajdonát képezték.

II. Ezekon kívül azonban tudomásom van róla, hogy a marosvásárhelyi református kollégium könyvtárában is van néhány olyan kötet, amelynek feljegyzései APÁCZAI tulajdon kezétől erednek. 1914-ben készített saját jegyzeteim elveszvé, ezért SZABÓ Sámuel tanulmányából idézem az alábbi könyvcímeket:²⁵

1. HERODOTI *libri novem.* Basileae, 1557.

A címlapra írott kézírás szerint: „Clarissimo Stephano Gelei donat Joh. Apacius 1655. 26. Jul. Albae Juliae.”

Igaz, hogy e kötet már kikerült az APÁCZAI könyvtárából, megelőzőleg azonban mégis csak oda tartozhatott. E könyvet tehát, mint a fehérvári kollégium egyik rektora, 1655-ben ajándékozta barátjának, itthoni és külföldi iskolatársának, ifjabb GELEJI KATONA Istvánnak.

²² SZILÁGYI S.: *Vértanúk.* 107. l.

²³ *Genealóg. Füz.* 1911. 107—08. l.

²⁴ BETHLEN M. I. 244. l.

²⁵ F. SZABÓ Sámuel: *Apáczaei Csere János Magyar Logikája 1656-ból.* Budapesti Szle. 1863. 494. l.

2. *Chronicon* CARIONIS. Witebergae, Anno 1572.

A címlapon sajátkezű névjelöléssel: „Ex libris D. Joh. Apacii 1659. | A. 1660. Factus Thomae Apaczaj, cujus Lux et Salus Jehova.”

E kötetről határozottan megállapítható, hogy APÁCZAI halála után jutott öccse tulajdonába. Ezt bizonyítja a saját neve elé írott 1660. évszám.

3. A harmadik könyv címére vonatkozólag a közlőnek nem lévén feljegyzése, ezért csupán a tulajdonos megjelöléséről számol be, de ezt is csak emlékezetből teszi. Szerinte ugyanis a címlapon a következő bejegyzést találta: „Est Joh. Cherj Apacius.”

Később e név kihúzatott s felébe PÓSAHÁZI írta a sajátját. APÁCZAITÓLA PÓSAHÁZI János professzorig megtett út egyelőre ismeretlen.

III. Csupán emlékeztetőül írom ide a következő sorokat. Ugyanis KONCZ József marosvásárhelyi kollégiumi tanárnak GYALUI Farkassal közölt adata szerint: „a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárnak egyik könyvében, mely Apáczaie volt, 1658 évszámmal *Chieri* (családnév-alak) van írva,”²⁶ a könyv címről azonban nem tudósít.

IV. APÁCZAINAK saját közléséből még egynehány, tulajdonát képezett más könyvről is van tudomásunk, ezeknek azonban további sorsa ismeretlen.

1. Ifjabb GELEJI KATONA Istvánhoz 1658. december 27-én Kolozsvárról intézett levelében írja: „Az *Eutropiust* ajándékon megküldöm Keglmeknek ezen embertől, noha a mennyit én érette adtam, csak hogy a keglmedé volt, el nem adhatnók annál fellyebb.”²⁷

E sorok magyarázatát már előbb is megkaptuk; most csak azt állapítsuk meg, hogy e könyv egy rövidke ideig mégis csak APÁCZAI saját tulajdonát képezte, habár már kezdetben is az lehetett a szándéka, hogy barátjának visszaajándékozza. E munka különben Flavius EUTROPIUS *Breviarium ab urbe condita* című művének valamelyik XVI. vagy XVII. századbéli kiadása volt.²⁸

A kolozsvári református kollégium könyvtárából előbb már bemutatott ALTHUSIUS: *Politica* című munkáját 1659. május 1-én csere útján szerezte meg. Érette VÁRADI Mátyás diáknak az alábbi latin auctorokat adta:

2. Quintus CURTIUS Rufus: *De rebus gestis Alexandri Magni*,

3. JUSTINUS Historicus kivonatolásában TROGUS Pompeius: *Historiae Philippicae*,

4. C. SALLUSTIUS Crispus: *Bellum Catilinae*, vagy pedig *De bello Jugurthino*, ókori szerzők XVI.—XVII. századbéli kiadású munkái valának.

V. APÁCZAINAK a maga könyvtárába is besorozott 1650. évben tartott saját *Disputatio*-ja is bizonyosság arra vonatkozólag, hogy bibliotékájában többi nyomtatott munkája is²⁹ helyet kapott, s bárha kéziratban levő művei³⁰ inkább íróasztalán szorították a helyet, azokat is kétségtelenül ide kell soroznunk. Hasonlóképpen tulajdonában kellett lenniök azoknak a vitatkozásoknak is, amelyeknek egyikét akadémiai tanuló-társa, másikat itthoni tanítványa neki is ajánlotta, a harmadiknak szerzőjét pedig maga is verssel üdvözölte.³¹

²⁶ GYALUI F. G. I.

²⁷ SZILÁGYI S.: *Vértanúk*. 141. l.

²⁸ DÉZSI L.: *Világirodalmi Lexikon*. II. 634. l.

²⁹ RMK. I. 876., 883. sz.; II. (1653.), 247. l.; III. 1773., 1941. sz. — SZILÁGYI S.: *Vértanúk*. 108. l.

³⁰ GYALUI Farkas: *Apáczaie Cseri János*. — SZINNYEI József: *Magyar írók élete és művei*. — PINTÉR Jenő: *A magyar irodalom története*. — FEKETE Mihály: *A kolozsvári ev. ref. főtanoda régibb és legújabb története*. 33. l.

³¹ RMK. II. 253. l.; III. 1804., 1850., 2114. sz.

APÁCZAI könyvtárának kötetei közül a leg gondosabb nyomozással is csak alig néhány darabot mutathattunk be, bárha lehetséges, hogy más, ugyancsak régi eredetű közgyűjteményben is kerülnek még elő újabb kötetek, az eredeti állapotot azonban többé már sohasem fogjuk tudni még megközelítőleg sem felidézni.

HEREPEI JÁNOS

A Harmonia Coelestis rézmetszőinek egykorú számadásai. A XVIII. századi zeneirodalom egyik kiváló alkotása ESTERHÁZY Pál nádornak 1711-ben megjelent könyve, a *Harmonia Coelestis*.¹ A munkát nemcsak gazdag zenei tartalma, hanem technikai kivitele is a könyvtörténet ritkaságai közé emelik. 55 egyházzenei kompozíciót találunk benne, rézbe metszett gyönyörű szólamokkal.

A mű nyomtatásához szükséges rézlemezeket, az ESTERHÁZY levéltárból előkerült egykori iratok szerint HOFFMANN és HERMUND² bécsi rézmetszők készítették. Bár a könyv zenetörténeti jelentőségével az irodalomban sokan foglalkoztak³, a metszők művészi munkáit, az erről készült számadásokat ezideig kellőképpen nem méltatták. E hiányt szeretnők pótolni, midőn a mind könyvtörténeti, mind grafikatörténeti szempontból oly jelentős iratokat teljes eredeti szövegükben közöljük. A mű egyik kifogástalanul megőrzött példányát Budapesten, a volt pálosrendi könyvtárban⁴, a rk. hit-tudományi főiskolán találtuk meg.

A műhöz a metszők 150 rézlapot készítettek; a szöveget és a szólamokat a lap mindkét oldalára metszték. Kötelezettséget vállaltak arra, hogy a munkát 1702 elejéig lelkiismeretesen befejezik. A rézlapokért és metszésekért 550 forint készpénzt és 3 magyar akó bort kértek, amit a nádor szerződésileg biztosított is számukra. A pénzt részletekben vették fel, a későbbiekben annak egy részét 32 akó borban számolták el, mint arról a Pál halála után készült és alább közölt bizonylatok tanúskodnak.

A mű termékenyítőleg hatott a XVIII. század zenei életére, benne a magyar egyházi *népének* stílusa domborodik ki. Az ajánlason kívül egy képet és 302 hibátlan, tiszta nyomású lapot tartalmaz, s harmadfél század után is hirdeti a metszők technikai felkészültségét, a mű magyar szellemiségét.

1. „Laus Deo in Wienn den 15 october 1701. Auf Befelch Ihro Hochfürstl. Drhl. des Heyl. Röm. Reichs fürsten Pauli Estoras de Galanta, des Königreichs Ungarn Palatini, Ritter des Guldenen flüss etc. ist mit uns beeden zu Endt Benandten nachfolgender Contract beschlossen worden.

Erstlich sollen wir Beede zu Endt Benante das Notten Buch (so Harmonia Coelestis titulirt) und von 300 Seiten Bestehet, darzu 150 Kupfer jedes auf zwo Seitten gestöchen vonnöthen auf das Beste und Sauberste in Kupfer stehen, und zwar damit solches Werkh nicht in lange Aufzug oder saumseeligkeit der Arbeith kommen solte, Verobligieren wür uns beede mit der Gnadt Gottes solches Werkh bis zu Endt January 1702 zuverfertigen, davor sollé uns vor unsere Arbeith sambt allen darzu gehörigen Kupfern 550 Fl. Sage fünff Hundert und fünffzig Gulden Bezalt werden, darbey auch 3 Ungärische Eimer Wein ausfolgen; solches zu unserer Versicherung seint zwey gleich

¹ „Harmonia Coelestis seu Moelodiae Musicae Per Decursum totius Anni adhibendae ad Usum Musicorum Authore Pavlo Sacri Romani Imperii Principe Estoras de Galanta Regni Hungariae Palatino. Anno Domini MDCCXI.” (RMK. III. 4758.) L. még a 4. sz. jegyzetét.

² Vö. PATAKY Dénes: *A magyar rézmetszés története*, 139 és 142. l. — Együtt szerepelnek a *Trophaeum Estorasionum* címlapján is. (RMK. III. 4171.)

³ *Zenei lexikon*. 283—284. l.

⁴ Jelzete: S. a. 8. (Állítólag JOSEPH HAYDN könyvtárából származik.)